

WILD ANCESTORS OF CULTIVATED PLANTS IN THE FLORA OF UZBEKISTAN

Otabek Khurbanov

43 "Barkamol Avlod" Street, Termiz City

Department of Botany, Department of Biology, TerDU

2nd Year Graduate Student

ABSTRACT

This article discusses the history of the origin of cultivated plants, the possibility of creating fertile varieties, as well as fertile and disease and pest-resistant hybrids, using the wild ancestors of cultivated plants in selection work.

Keywords: Richard Likkin, economic characteristics, physiological and morphological signs of the "harvest" period

KIRISH

Madaniy o'simliklarning kelib chiqish tarixi insonning tarixiy rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Ingliz olimi Richard Likkin ma'lumotiga ko'ra ibtidoiy odamlar 800 ming yil o'ldin paydo bo'lib, Sharqiy Afrika, hozirgi tanzaniya, Keniya va Efiopiya territoriyalaridagi o'rmonlarda yashaganlar. Ular o'rmonlarda o'sgan o'simliklarning mevalari, urug'larga, ildizlaridan, qushva boshqa hayvonlarning tuxumlaridan oziqovqat sifatida foydalanganlar.

Neolit yoki tosh davriga kelib odamlar dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullana boshlaganlar.

Madaniy o'simliklarning kelib chiqish tarixi insonning tarixiy rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Ingliz olimi Richard Likkin ma'lumotiga ko'ra ibtidoiy odamlar 800 ming yil oldin paydo bo'lib, Sharqiy Afrika, hozirgi tanzaniya, Keniya va Efiopiya territoriyalaridagi o'rmonlarda yashaganlar. Ular o'rmonlarda o'sgan o'simliklarning mevalari, urug'larga, ildizlaridan, qush va boshqa hayvonlarning tuxumlaridan oziqovqat sifatida foydalanganlar. Neolit yoki tosh davriga kelib odamlar dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullana boshlaganlar.

Biz iste'mol qiladigan noz-ne'matlarning deyarli barchasi ekib o'stiriladigan o'simliklardan olinadi. Hovliga qarasangiz, oddiy kashnich-rayhondan boshlab uzum-olma, nok-shaftoli deysizmi, dalalardagi g'allalar, polizlardagi tarvuz-qovunlar, o'tloqdagi bedazorlargacha hammasini ota-onalarimiz ekib ko'kartiradilar. Albatta, tabiatning o'zida ham inson ishtirokisiz, o'z-o'zidan ko'payib, iste'molga yaraydigan mevalar, sabzavotlar, rezavorlar, gullar ham ko'p o'sadi. Har yili bahorda tog'larda ravochlar, dalalarda lolalar, chuchmomalar o'sadi. Kuzga borib do'lanalar sarg'ayadi, na'matak, zirka, zira, turli dorivor o'simliklar pishib yetiladi. Odamlar ularni yig'ib-terib oladilar va o'z ehtiyojlariga ishlatadilar. Lekin odamlarning tirikligini — bizni oziq-ovqat bilan, sanoatni xom ashyo (tola, bo'yoq, lok va boshqalar) bilan ta'minlashda millionlab gektar maydonlarda ekib o'stiriladigan o'simliklar

asosiy o'rinda turadi va ular madaniy o'simliklar deb ataladi. Tabiatning o'zida, ya'ni inson ishtirokisiz o'sadigan o'simliklar yovvoyi o'simliklarga kiradi.

Dunyoda qancha madaniy o'simliklar bor? Agar ularning eng ko'p iste'mol qilinadigan, masalan, bug'doy, arpa, piyoz, g'o'za kabi eng muhim turkumlarni sanaydigan bo'lsak, yuzdan ortadi (Yer sharida urug'li yovvoyi o'simliklarning 300 mingga yaqin turi o'sadi). Lekin ularning navlarini hisoblaydigan bo'lsak, hisobdan adashib ketishi- bug'doy, arpa, javdar, sul, makkajo'xori, sholi, tariq, jo'xori, grechixa; dukkakli don o'simliklaridan no'xat, mosh, loviya; mevali o'simliklardan tok, olma, o'rik, nok, shaftoli, behi, olcha, olxo'ri; subtropik o'simliklardan anor, anjir, limon, apelsin, xurmo, feyxo; rezavor mevalardan qulupnay, malina, smorodina, krijovnik va boshqalar, gullardan atirgul, chinnigul, lola, nilufar, binafsha, gultojxo'roz va boshqalar keng tarqalgan.

Odamlar foydali o'simliklarni ekib o'stirishni tosh asrida, bundan 10 – 12 ming yil avval o'rganganlar. Unga qadar yovvoyi o'simliklarni, iste'molga yaroqli boshog' mevasi, bargi, tunganagi va boshqa organlarini yig'ib, o'z tirikchiligiga ishlatishgan. Bu davr tarixda “terimchilik” davri deb ataladi.

Kerakli o'simliklarni ekib o'stirishni o'rganib olgan qadimgi dehqonlar boshqalari bo'liqroq, mevalari shirinroq, hosili ko'p va boshqa foydali xo'jalik xususiyatlari bilan ajralib turadigan yovvoyi o'simlik nusxalarini tanlab ekishga kirishganlar, tuproqni yumshatib, sug'orib parvarish qilishgan. Bunday ishlar asta-sekin doimiy davom ettirilgan. Asrlar davomida Yovvoyi o'simliklarning xo'jalik belgilariga ko'ra eng yaxshi nusxalarini ajratib, tanlab olish yo'li bilan madaniy o'simliklarning juda ko'p turlarini yaratdilar. Keyinchalik odamlar sun'iy duragaylash, changlash, o'simliklarni boshqa joylarga tarqatishga, yangi sharoitlarda o'sishga moslashtirishni o'rgandi. Har bir o'simlikni madaniylashtirish jarayoni juda uzoq davom etishi mumkin. Shu jarayonda bu o'simlik barqaror yetishtiriladigan ekinga aylanadi va kishilar hamda jamiyat hayotida muhim hayotiy ahamiyat kasb etadi.

Ko'pchilik o'simliklar juda qadim tarixga ega, ayrimlari esa yaqinda madaniylashtirilgan. Bug'doy miloddan avvalgi yetti minginchi yildan, qand lavlagi esa 19-asr boshlaridan ekila boshlangan. Yovvoyi ajdamlari daraxtsiman yoki buta shaklida bo'lgan ko'p yillik yavvayi g'o'za hozir Braziliya, Peru, Sudan, Meksika kabi tropik va subtropik mamlakatlardagina saqlanib qolgan. Evalyutsiya jarayonida tabiiy tanlanish va sun'iy tanlash ta'sirida g'o'zaning hayot sikli o'zgarib, bir yillik o'simlikka aylangan. Keyingi tadqiqotlar natijasida g'o'zaning qimmatli xa'joliq belgilari hosildorligi, to'la uzunligi, urug' sifati va boshqalar o'zgardi, natijada u muhim qishloq xo'jaligi ekini bo'lib qoldi. Ko'pchilik madaniy o'simliklarning o'z kelib chiqish markazlari bor, ya'ni ko'pchilik madaniy o'simliklar qadimdan dehqanchilik rivojlangan joylarda, ayniqsa, subtropik va qisman tropik mintaqalarda vujudga kelgan. Masalan, tariq, sholi, grechixa, piyozning, shuningdek, olma, nok, o'rik, shaftoli, olcha, olxo'ri, choyni ba'zi turlari va boshqa ko'pgina madaniy o'simliklarning vatani -Xitoy; dukkakli don ekinlari (jumladan, no'xat,yasmiq), sabzi, sarimsoq, tok va boshqalar O'rta Osiyodan, bug'doyning qimmatli turlari – Efiopiyadan, tarvuz – Janubiy Afrikadan, makkajo'xori, g'o'za, loviya, qovoq Markaziy Amerikadan, kartoshka, pomidor, yeryong'oq, ananas Janubiy Amerikadan tarqalgan. O'simliklarni tanlash va ularning tarqalishi uzoq vaqtgacha {urushlar, Buyuk geografik kashfiyotlar davrida) tabiiy yuz bergan. Shuning uchun u yoki bu madaniy o'simlikning kelib chiqish joyini aniqlash ancha murakkab.

Jamiyat taraqqiyoti, agronomik bilimlarning to'planishi, keyinchalik seleksiyaning rivojlanishi tufayli odamning o'simlikka bo'lgan ta'siri yanada ortdi. Natijada ba'zi madaniy o'simliklar shu qadar o'zgardiki, hatto ular yovvoyi ajdodlaridan nafaqat hosildorligi, balki fiziologik-morfologik belgilari bilan ham farq qiladigan bo'lib qoldi.

Madaniy o'simliklarning yovvoyi ajdodlaridan seleksiya ishlarida foydalanib serhosil navlar, shuningdek, ham serhosil, ham kasallik va zararkunandalarga chidamli duragaylar yaratish mumkin. Masalan, o'zbek olimi Sodiq Mirahmedov o'rta tolali g'o'za turini yovvoyi meksika g'o'zasi bilan chatishtirib, viltga chidamli yangi g'o'za navi (Toshkent-1)ni yaratdi.

XULOSA

Shunday qilib, madaniy o'simliklar tamomila inson qo'li va zakovatining ijodi, mahsuli hisoblanadi. Hozirgi davrda Yer yuzida insoniyat hayoti, turmushning to'kinligi ko'p jihatdan madaniy o'simliklardan olinadigan hosilga bog'liq.

ADABIYOTLAR

1. Berdiev E.T., Xakimova M.X., Mahmudova G.B. O'rmon dorivor o'simliklari. Toshkent. O'zR FA Minitipografiyasi, 2016 y. 250 b.
2. Shaymatov O.A., Xoliqov D.M. Kitob o'rmon xo'jaligidagi sariq va qizil do'lana turlarining tarqalishi. // Janubiy Orolbo'yi biologik xilma-xilligini saqlash, qayta tiklash va muhofaza qilishning ekologik masalalari nomli xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Nukus 2018. 285-286 b.
3. Toshpo'latova N., Avalboev O. N. Cydonia oblonga mill. ning dorivorlik xususiyatlari // XXI asrda biologiyaning rivojlanish istiqbollari va ularda innovatsiyalarning ahamiyati. Respublika ilmiy anjumani materiallari. Jizzax-2021. 479-480 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 4 apreldagi "Yovvoyi holda o'suvchi dorivor o'simliklarni muhofaza qilish, madaniy holda yetishtirish, qayta ishlash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4670-sonli qarori.